YOZMA NUTQ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRUVCHI MODELLAR: NAZARIY ASOSLAR VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Abdiolimova Qizlarxon Subhonali qizi
Farg‘ona davlat universiteti chet tillari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya
Ushbu maqolada yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan asosiy pedagogik va lingvodidaktik modellar tahlil qilinadi. Xususan, mahsulga yo‘naltirilgan, jarayonga yo‘naltirilgan, janrga asoslangan, kognitiv hamda integrativ modellarining nazariy asoslari, afzalliklari va cheklovlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy xorijiy va mahalliy tadqiqotlar asosida yozma nutqni rivojlantirishda ushbu modellarning amaliy ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari yozma nutqni shakllantirishda integrativ yondashuvning samaradorligini ko‘rsatadi.
Kalit so‘zlar: *yozma nutq, yozish ko‘nikmasi, kognitiv model, jarayonli yondashuv, janrga asoslangan yondashuv, lingvodidaktika, leksik kompetensiya.*

KIRISH

Yozma nutq ko‘nikmasi chet tilini o‘rganish jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Globalizatsiya sharoitida akademik va kasbiy kommunikatsiyada yozma nutqning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shu sababli yozma nutqni rivojlantirishning samarali usul va modellarini ishlab chiqish zamonaviy lingvodidaktikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. So‘nggi o‘n yilliklarda yozishni o‘qitish metodikasida turli nazariy modellar shakllangan bo‘lib, ular yozuv jarayonining turli jihatlarini yoritishga xizmat qiladi. Ushbu modellar o‘quvchilarning yozma nutq kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish uchun nazariy hamda amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mahsulga yo‘naltirilgan model. Mahsulga yo‘naltirilgan model (Product-Oriented Model) yozma ishning yakuniy natijasiga e’tibor qaratadi. Ushbu yondashuvda o‘quvchilar tayyor matn namunalarini tahlil qiladi va ularga o‘xshash matn yaratishga harakat qiladi.

Mazkur modelning asosiy maqsadi grammatik jihatdan to‘g‘ri va mantiqan izchil matn yaratishni o‘rgatishdan iborat. Bunda matnning tuzilishi, uslubi va til birliklari markaziy o‘rinni egallaydi. Biroq bu model o‘quvchining ijodiy fikrlashi va yozish jarayonining murakkab psixologik mexanizmlarini yetarli darajada hisobga olmaydi.

Jarayonga yo‘naltirilgan model. 1970–1980-yillarda yozishni o‘qitishda jarayonga yo‘naltirilgan model (Process-Oriented Model) keng tarqaldi. Ushbu modelga ko‘ra yozish tayyor mahsulot emas, balki bir necha bosqichlardan iborat murakkab kognitiv jarayondir. Model quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1). G‘oyalarni ishlab chiqish (brainstorming);
2). Rejalashtirish;
3). Qoralama variant yozish;
4). Tahrirlash;
5). Qayta yozish;

6). Yakuniy variantni tayyorlash.

Jarayonli yondashuv o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini, ijodkorligini va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu model yozuvning dinamik xarakterini ochib berishi bilan ahamiyatlidir.

Kognitiv model. Kognitiv model yozuv faoliyatining psixologik mexanizmlarini tushuntirishga qaratilgan. Flower va Hayes tomonidan ishlab chiqilgan model yozishni inson ongida sodir bo‘ladigan murakkab aqliy faoliyat sifatida talqin qiladi.

Model uch asosiy komponentdan iborat:

1). Rejalashtirish (Planning);

2). Matn yaratish (Translating);

3). Tekshirish va qayta ishlash (Reviewing).

Ushbu komponentlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, yozuvchi matn yaratish jarayonida ularga qayta-qayta murojaat qiladi. Kognitiv model yozma nutqning shakllanishida xotira, bilimlar bazasi va metakognitiv strategiyalarning muhim rolini asoslab beradi.

Janrga asoslangan model. Janrga asoslangan model (Genre-Based Approach) yozma nutqni ma’lum kommunikativ maqsad va ijtimoiy kontekst bilan bog‘liq holda o‘rgatishni nazarda tutadi.

Bu yondashuvda o‘quvchilar turli janrdagi matnlarni tahlil qiladi, janrning lingvistik va stilistik xususiyatlarini o‘rganadi va o‘xshash matnlarni mustaqil yaratadi. Mazkur model akademik yozuv, ilmiy maqola, esse va hisobot yozishni o‘rgatishda ayniqsa samarali hisoblanadi.

Ijtimoiy-konstruktiv model. Ijtimoiy-konstruktiv yondashuv yozishni ijtimoiy muloqot vositasi sifatida talqin qiladi. Ushbu modelning nazariy asosi Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga tayanadi. Modelga ko‘ra bilimlar o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik va muloqot jarayonida shakllanadi. O‘zaro baholash, guruhiy yozuv va muhokamalar yozma nutqni rivojlantirishning samarali vositalari sifatida qaraladi.

Integrativ model. Zamonaviy metodikada integrativ yoki Process-Genre modeli eng samarali yondashuvlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu model jarayonli va janrga asoslangan yondashuvlarning afzalliklarini birlashtiradi.

Integrativ model quyidagi bosqichlarni qamrab oladi.

1). Janr xususiyatlarini o‘rganish;

2). Rejalashtirish;

3). Matn loyihasini yaratish;

4). Tahrirlash;

5). Yakuniy variantni tayyorlash.

Mazkur model o‘quvchilarning ham lingvistik, ham kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi.

MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, har bir model yozma nutq ko‘nikmalarining ma’lum jihatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mahsulga yo‘naltirilgan model grammatik aniqlikni ta’minlasa, jarayonli model ijodiy fikrlash va yozuv strategiyalarini rivojlantiradi. Janrga asoslangan yondashuv kommunikativ maqsadga mos matn

yaratishni o‘rgatsa, kognitiv model yozuvning psixologik mexanizmlarini tushuntirib beradi.

Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar yozma nutqni rivojlantirishda biror modelni alohida qo‘llashdan ko‘ra, ularning integratsiyasiga asoslangan yondashuvlar samaraliroq ekanligini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, leksik kompetensiyani rivojlantirish orqali yozma nutqni takomillashtirishda Process-Genre va Kognitiv modellarning uyg‘unlashuvi yuqori natijalar beradi.

XULOSA

Yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan modellar til o‘qitish metodikasining muhim nazariy asoslarini tashkil etadi. Mahsulga yo‘naltirilgan, jarayonli, kognitiv, janrga asoslangan va ijtimoiy-konstruktiv modellar yozma nutqning turli jihatlarini yoritadi. Zamonaviy lingvodidaktik tadqiqotlar integrativ yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlamoqda. Shuning uchun yozma nutqni rivojlantirishda ushbu modellarni uyg‘un holda qo‘llash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Flower, L., Hayes, J. R. A Cognitive Process Theory of Writing. College Composition and Communication, 1981. 32(4), 365–387.
2. Hayes, J. R. A New Framework for Understanding Cognition and Affect in Writing. Lawrence Erlbaum Associates. 1996.
3. Hyland, K. Second Language Writing. Cambridge University Press. 2003. Badger, R., White, G. A Process Genre Approach to Teaching Writing. *ELT Journal*, 2000. 54(2), 153–160.
4. Tribble, C. *Writing*. Oxford University Press. 1996.
5. Weigle, S. C. Assessing Writing. Cambridge University Press. 2002.
6. Vygotsky, L. S. Mind in Society. Harvard University Press. 1978.